

9. *Canetti E. Augenspiel : Lebensgeschichte 1931–1937 / E. Canetti. – Frankfurt/M : Fischer-Verlag, 2001. – 306 s.*

10. *Canetti E. Die Fackel im Ohr. Lebensgeschichte 1921–1931 [Text] /E. Canetti. – Frankfurt/M : Fischer-Verlag, 2000. – 348 s.*

11. *Gutu G. Zu Aspekten der Autobiographie unter Berücksichtigung von Manes Sperbers und Elias Canettis Werk / G. Gutu // Die Massen und die Geschichte. – Röhring : Universitäts-Verlag, 1998. – S. 181–200.*

Надійшла до редколегії 08.02.2013 р.

УДК 821.161.2-31

О. Т. Маркова

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ІСТОРИОСОФСЬКІ МОТИВИ В ПОЕМІ Ю. ГЕРАСИМЕНКА «ДОРОШІВ ЯР»

Досліджено мотивну структуру поеми Ю. Герасименка «Дорошів яр», зокрема проаналізовано історіософські аспекти відображення минулого та з'ясовано особливості часопростору твору.

Ключові слова: історіософія, мотив, часопростір, фольклор, ментальна специфіка.

Исследована мотивная структура поэмы Ю. Герасименко «Дорошев яр», в частности проанализированы историософские аспекты отражения прошлого и выяснены особенности хронотопа произведения.

Ключевые слова: историософия, мотив, хронотоп, фольклор, ментальная специфика.

The article explores the motive structure of Y. Herasymenko's poem «The Ravine of Dorosh», historiosophical aspects of displaying past are analyzed and also time and space peculiarities of the work are clarified as well.

Key words: historiosophy, motive, time space, folklore, mental specificity.

Зображення історіософських мотивів в українській літературі ХХ століття – проблема, що потребує детального дослідження, адже її аналіз дає змогу з'ясувати значення художньої літератури в осмисленні та інтерпретуванні історії державотворення України, національної культури та українського менталітету в період канонізації радянських міфологем, які певним чином позначилися на українській історіософській думці. Письменники цього періоду, як і філософи, прагнули дати відповідь на низку історіософських питань, пов'язаних з метою історичного процесу, із сенсом буття українського народу, зі шляхами подальшого розгортання національного Космо-Психо-Логосу (Г. Гачев). Вони намагалися осягнути природу, причини й наслідки тих суспільних і духовних катаклізмів, що випали на долю українства у ХХ столітті [12, с. 202].

Дослідженню феномену історіософії присвячені праці В. Артюх [1], К. Колесникова [9], В. Лоскутова й М. Семочкіної [10] та інших. Можемо зауважити, що в них аналізуються саме поняття «історіософії» [9; 10] та специфіка історіософських поглядів українських інтелектуалів кінця ХІХ – середини ХХ століття [1].

Проте студій, у яких би аналізувався історіософський первінь у художніх творах, маємо не так уже й багато. Серед них варто назвати кандидатську дисертацію Р. Мариняк «Історіософія поезії Ліни Костенко» [11], праці А. Астаф'єва «Розвиток художньої історіософії від Миколи Костомарова до Євгена Маланюка» [2], Л. Даниленко «Історіософські аспекти відображення козацтва в романі О. Ільчен-

ка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» [7], І. Руснак «До витоків художньої історіософії вісниківства» [12]. На нашу думку, у цих працях не вповні висвітлені питання, пов'язані з особливостями відтворення історіософії, котра впливала на провідні теми та сюжети, характеристику часопростору у художніх творах. Тому вважаємо за потрібне детальніше їх проаналізувати на прикладі поеми харківського поета та прозаїка Ю. Герасименка «Дорошів яр», у якій можемо простежити ті аспекти відтворення історіософії, що наразі лишаються малодослідженими. Отже, мета нашого дослідження полягає в аналізі історіософських мотивів у поемі «Дорошів яр».

Утім, перш ніж перейти до цього аналізу, варто визначити, який зміст ми вкладаємо в термін «історіософія», адже він стосується понять, які Мішель Фуко назвав колись «інтелектуальними об'єктами», які внаслідок їх довгого існування в історії кожна нова епоха наповнювала додатковими унікальними смислами [1, с. 12].

Вибудовуючи наше розуміння смислового наповнення поняття історіософії, найбільш прийнятним нам видається погляд на історіософію як на специфічну, оригінальну модель світогляду й унікальну духовну формацію, якій властива «логіка ірраціонального заглиблення в історичне буття людини» [10, с. 57]. Отже, це розуміння історичного процесу, що передбачає усвідомлення внутрішнього змісту історичних подій і фактів, витлумачення і пояснення своєрідності того чи іншого історичного світу саме як певної цілісності. Історіософія виключає будь-яке дослідження причинного зв'язку подій, орієнтоване на раціональне знання. На перший план виходить трагічність історичного розвитку, що «інтуїтивно переживається в досвіді філософії «спільної справи»» [10, с. 57], інтуїтивне та естетичне переживання долі народів. Тому історіософське розуміння виникає, коли мислитель звертається до минулого в пошуках засад для побудови моделі майбутнього. Тоді інтерпретація історії подається з погляду мети й завдання, які ще доведеться здійснити в майбутньому. Так встановлюються мости між модусами часу [9, с. 584].

Таким чином, термін «історіософія» поєднує в собі три аспекти: по-перше, філософський у його відношенні до історії, по-друге, суто науковий – дослідження конкретного історичного процесу, історичних явищ і зв'язків; по-третє, аспект аксіологічний – погляд на історію з боку людських ціннісних уявлень про належне чи бажане, погляд з боку людських ідеалів [11, с. 20]. Саме таким підходом до визначення поняття історіософія ми й будемо керуватися при аналізі історіософських мотивів у поемі Юрія Герасименка «Дорошів яр».

Жанрові ознаки твору, його зв'язок із фольклором, система образів привертали увагу радянської літературної критики. Так, В. Боянович вважає поему «Дорошів яр» одним із найпомітніших творів «філософського, поліфонічного звучання. Це форма, яка органічно поєднує в собі жанрово-стильові прикмети й образи різної тональності – епіко-героїчного, фольклорного й сатирико-викривального звучання» [5, с. 3].

На думку К. Балабухи, в поемі простежується деідеалізація теми історичної пам'яті [3, с. 4]. На наш погляд, деідеалізацію К. Балабуха протиставляв псевдонародності соціального реалізму. Це підводить до висновку, що стилізоване під історичне минуле оспівування радянських міфологем було відсутнє в поемі Ю. Герасименка. Він зберіг вірність українській традиції народності. За висловленням І. Дзюби, «справжня народність приходить тоді, коли поет починає говорити голосом народу, твердим і солоним голосом; коли він висловлює його наболілу правду; а це можливе тоді, коли поет живе життям народу, його клопотами, тривогами й муками і коли він має велику силу й мужність бути репрезентантом народу перед своїм часом, а може й перед усіма часами» [8, с. 312]. Такими критеріями у своїй творчості намагався керуватися й Ю. Герасименко.

В основі поеми «Дорошів яр», що проростала окремими мотивами, образами в багатьох попередніх збірках письменника, – художньо інтерпретовані автором народні перекази про легендарного козака-повстанця Дороша, на честь якого, нібито, названо місцевість на Краснокутщині Харківської області (Дорошів яр). Саме через фольклорну основу твору Ю. Герасименко, незважаючи на вплив со-преалістичного канону, зміг правдиво проілюструвати у творі ментальну специфіку українського народу, зокрема й козацтва. В образі Дороша прочитується також алюзія на постать гетьмана Петра Дорошенка, який прагнув об'єднати українські землі в одну незалежну державу.

Варто наголосити на тому, що ми вбачаємо принципову різницю між історіософією і власне історичною темою в літературному творі. Адже про історіософські мотиви можемо говорити лише тоді, коли автор звертається до минулого заради досягнення майбутнього, апелює до ціннісних категорій людського буття. Тому в поемі «Дорошів яр» простежується саме історіософська концепція.

Окреслюючи літературний контекст, у якому створювалася поема «Дорошів яр» (твір було видано в 1968 році), слід зазначити, що в 60-х роках ХХ століття тенденція посилення життєвої достовірності та опори на реальну людську долю у зв'язку з конкретними життєвими обставинами поєднувалася з прагненням не лише зобразити історичну правду з художнім узагальненням, а й з пошуками наскрізного образу-символу. Одним із таких образів став образ народного месника, пророка. Його уособлюють Дорош із поеми «Дорошів яр» та Прометей із поеми «Прометееве віче» І. Муратова. Образи Прометея та Дороша втілюють у собі такі риси, як мужність, мудрість, здатність до самопожертви, нескореність, справедливість, гуманність, щирість почуттів, чесність, розум, гордість, волелюбність. Для авторів ці образи тотожні образу героя, який за будь-яких обставин буде думати спочатку про все людство, а вже потім про себе самого, який зможе повести за собою інших людей та вказати їм шлях здобуття загальнолюдської та особистісної свободи.

Історіософську концепцію, схожу на концепцію Ю. Герасименка, знаходимо також у поемі Б. Олійника «Доля». Спільні мотиви у творах, на нашу думку, простежуються через єдність у житті ліричних героїв історії та сучасності. Завдяки досягненню минулого, вони отримують здатність бачити глибинні процеси сучасності та будувати модель майбутнього.

Композиційну багатоплановість поеми «Дорошів яр» та особливості її часопростору зумовлює історіософська ідея поєднання в духовному бутті людства та кожної окремої людини минулого та теперішнього: герой-оповідач, що бореться з тяжкою хворобою, їде з міста до села, щоб набратися там цілющих природних сил. Гуляючи в яру, який «Дорошевим зветься», оскільки там «на пагорбі розлогому, під дубом / отамана поховано» [6, с. 14], ліричний герой переноситься в інший часопростір – добу козаччини, де і знайомиться з легендарним Дорошем, який гуртує довколо себе однодумців із різних історичних епох, що намагаються зберегти свою духовність, борючись проти людського пригноблення. Так, до його ватаги пристають запорожці, які «в цариці були «на гостинах», / Аж у Сибіру. Наїлися, нагостювались...» [6, с. 25] (алюзія на Катерину II, що зруйнувала Запорозьку Січ); «кріпак з Охтирки, дівчина із Криму / (В гарем до хана брали – утекла). / Опришок з верховини, / Лях – ксьондзів наймит, із Дніпрових плавнів / Дівчисько-партизанка, сивий німець – Шофер берлінський, в'язень Бухенвальду...» [6, с. 36]. В образах Дороша та його побратимів окреслена ментальна специфіка української нації, що виявляється в глибинному рівні колективної та індивідуальної свідомості, служінні високим ідеалам істини, добра, краси і мудрості.

Отже, у творі сполучаються події й конфлікти різних часових планів: героїка давніх народних виступів знаходить відголос у партизанській боротьбі проти німецько-фашистських загарбників. Таке зіставлення подій, поєднання в одному

сюжеті різних історичних періодів йшло від традицій героїко-романтичної поезії й водночас відбивало тогочасні жанрові шукання.

Разом з отаманом та його побратимами ліричний герой їде до села Графська Гориня (у назві села прочитуємо паронім «гординя», що є аллюзією на гріховність його мешканців), де в панському маєтку на «таємній раді» зібралися «вельможні гості» з метою вирішити, як «Дороша приборкати навик» [6, с. 39]. Там між Дорошем із побратимами та їхніми антагоністами – «вельможними гостями» (панками, плебеєм, зрадниками Батьківщини, графом) – розгортається боротьба, у результаті якої перемагає отаман.

Варто зауважити, що в зображенні антагоністів Дорошевих побратимів деякою мірою присутній критерій класовості, проте акцент у поемі все ж таки робиться на показі загальнонаціональних та загальнолюдських цінностей, що свідчить про відхід Ю. Герасименка від оспівування радянських міфологем.

Побачивши перемогу єдності людського духу, втіленням якої є Дорош та його побратими, над силами, що мають антигуманістичну спрямованість («вельможні гості»), ліричний герой осягає історіософську мудрість: люди повинні з «глибини віків» черпати «досвід боротьби» за людську свободу, завдяки якому зможуть «жити й розвиватися» [6, с. 77]. Після цього він перемагає хворобу та повертається додому у свій часопростір. Тож ліричний герой тяжіє до першоджерел, прагнучи зрозуміти минуле та в його осмисленні побачити майбутнє. Саме розуміння минулого надає йому сенс існування та виліковує його.

Як бачимо, побудова часопростору поеми зумовлена історіософською концепцією сприймання минулого через розуміння теперішнього, а теперішнього – через осмислення минулого. Потрапляючи до минулого, ліричний герой стає прямим учасником історичних подій, проте дає їм оцінку з точки зору як учасника подій, так й історика, що допомагає йому цілісно осягнути сенс минулого, ірраціонально заглибитися в історію народу.

Осмислити історичне минуле ліричному персонажеві допомагає Дорош, у чиєму образі сконденсовано кращі риси народного героя. Герасименко художньо обгрунтував риси отамана, для якого обстоювання особистої свободи було нерозривно пов'язане з інтересами народу: він «славетний / був козарлюга... / Підпанка і пана / Його ватага віки не минала. / Карала. / Кріпаків – обороняв» [6, с. 14].

Історіософський підхід до творення постаті отамана виявився в його ідеалізації, гіперболізації можливостей та вчинків: він був наділений даром спопеляти очима зло, читати в душах людей. У цьому відчутне намагання Герасименка створити нового героя, здатного змінити світ та стати прикладом для наслідування.

Зображення Дороша в поемі має дуалістичний характер: спочатку він постає звичайним «маленьким дідком біловусим, / Сивобородим, у білій сорочці, у штанях / Латаних ще й полотняних, в чоботях юхтових» [6, с. 22]. Проте достатньо йому поглянути в очі людині, як він виростає, стає «велетнем», «героєм».

Також у творі простежується акцент на безсмертності Дороша: «Та знов і знов з могили він устане! / З малих – найменший, / зі смертних – найсмертніший. / І невмирущий, як оця земля...» [6, с. 22]. Повернувшись у свій часопростір, ліричний герой бачить образ отамана у звичайних людях. Він розуміє: «отаман – живий! Він живе в кожному з нас» [6, с. 77].

Саме Дорош допоміг ліричному героєві пройти шлях самопізнання, який пролягав через ініціацію: він повів його до урвища, де кипіло джерело, умившись у якому, ліричний герой мав перейти на інший рівень духовного розвитку. «Відни-ні ти читатимеш, як я, / У душах людських» [6, с. 44], – сказав отаман. Таким чином ліричний персонаж отримав здатність по-новому бачити суть історичних подій із допомогою рефлексії, роздумів, пізнання суперечностей, аналізу власного психічного стану.

Учинки отамана свідчать про те, що він уособлював пасіонарія – людину, яка мала здатність вбирати енергію із зовнішнього середовища (для нього джерелом енергії була природа), концентруючи її в собі та спрямовувати її на зміну та перетворення світу. Саме завдяки своїм енергії та духовній силі Дорош зміг згуртувати довкола себе людей, котрі хотіли боротися з соціальною несправедливістю, та показати їм шлях боротьби.

Можемо стверджувати, що в образі Дороша автором втілено народного героя, пророка, спроможного піти проти соціальної несправедливості та повести за собою інших людей.

Таким чином, виходячи з аналізу поеми Ю. Герасименка «Дорошів яр», можна зробити висновки, що при виборі історіософського матеріалу для свого твору автор, у першу чергу, керувався метою за основу взяти сюжетно-образний матеріал вітчизняного походження, що допомогло йому зробити акцент на загальнонаціональній проблемі – боротьбі за соціальне визволення та обстоювання народних інтересів.

Пов'язуючи минуле з сучасним, поет розширив часопросторові площини, що дало змогу його ліричному героєві осягнути метафізичний зміст подій, суть діянь значимих для народу людей.

Отже, Герасименкова історіософська концепція базується на новітньому переосмисленні традиційних народних сюжетів. Таке активне прочитання минулого активно запобігає забуттю культурної пам'яті. У центрі його історіософських пошуків – людина, яка живе в потоці історії, не розчиняється в ньому. Ця людина має світогляд історика, тому для неї важливе ірраціональне заглиблення в історичне буття.

Таке своєрідне бачення поетом історіософії дає підстави для подальшого аналізу його творчої спадщини.

Бібліографічні посилання

1. *Артюх В.* Тяглість історії й історія тяглості: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття : [моногр.] / В. Артюх. – Суми: Вид-во СумДУ, 2010. – 266 с.
2. *Астаф'єв А.* Художня історіософія: від Миколи Костомарова до Євгена Маланюка / А. Астаф'єв // Слово і час. – 1999. – № 2. – С. 3–9.
3. *Балабуха К.* Нові побратими Дороша / Кім Балабуха // Соціалістична Харківщина. – 1974. – 21 серп. – С. 4.
4. *Барабаш Ю.* Історіософія Тараса Шевченка / Ю. Барабаш // Слово і час. – 2004. – № 3. – С. 15–37.
5. *Боянович В.* Барви і ритми / В. Боянович // Вечірній Харків. – 1977. – 20 жовт. – С. 3.
6. *Герасименко Ю.* Дорошів яр / Юрій Герасименко. – Х.: Прапор, 1968. – 77 с.
7. *Даниленко Л.* Історіософські аспекти відображення козацтва в романі О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця» / Л. Даниленко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 3 (214). – С. 47–52.
8. *Дзюба І.* Більший за самого себе / І. Дзюба // Наука і культура. Україна: Щорічник. – К., 1989. – Вип. 23. – С. 312.
9. *Колесников К.* Категорія історіософії: епістемологічне наповнення і традиції використання / К. Колесников // Визвольний шлях. – 1998. – Кн. 5. – С. 584–590.
10. *Лоскутов В.* Русская историософия: мистерия и мистика духа / В. Лоскутов, М. Семочкина // Человек, бытие, культура: Тез. XIV Все союз. теорет. семинара. – Переяслав-Хмельницький, 1991. – С. 56–57.
11. *Мариняк Р.* Історіософія поезії Ліни Костенко: дис. ... канд. філол. наук / Р. Мариняк. – Харків, 2005. – 202 с.
12. *Руснак І.* До витоків художньої історіософії вісниківства / І. Руснак // Творчість Юрія Клена в контексті українського неокласицизму та вісниківського неоромантизму. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2004. – 392 с.

Надійшла до редколегії 08.02.2013 р.

Ю. В. Должанська

*Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди***РОБІТНИЧА ТЕМА У ПРОЗІ С. МУШНИКА**

Розглядаються повісті та оповідання Сергія Мушника на робітничу тематику в контексті українського літературного процесу другої половини ХХ століття. Аналізуються особливості репрезентації робітника й процесу виробництва в прозових творах С. Мушника, наголошується на тих структурних елементах, що є визначальними в розробці письменником теми праці у своїй творчості.

Ключові слова: Сергій Мушник, робітнича тема, соціалістичний реалізм, індустріальний пейзаж, образ колективу, позитивний герой.

Рассматриваются повести и рассказы Сергея Мушника на рабочую тематику в контексте украинского литературного процесса второй половины ХХ века. Анализируются особенности репрезентации рабочего и процесса производства в прозе С. Мушника, отмечаются те структурные элементы, которые являются определяющими в разработке писателем темы труда в своем творчестве.

Ключевые слова: Сергей Мушник, рабочая тема, социалистический реализм, индустриальный пейзаж, образ коллектива, положительный герой.

The article studies Sergey Mushnyk's labor theme narratives and stories in the context of the Ukrainian literary process in the second half of the twentieth century. Worker and production process representation features in S. Mushnyk's prose are examined. Special emphasis made on those structural elements which are determinant in the writer's development of working themes in his works.

Key words: Sergey Mushnyk, working theme, socialist realism, industrial landscape, the image of the employee, positive character.

У контексті радянської літератури тема праці посідає особливе місце. Іноді письменники настільки захоплювались зображенням виробничого процесу, що показ людського характеру, художній портрет свого сучасника відходив на другий план. Однак деяким митцям слова, залишаючись у межах офіційного радянського дискурсу, вдавалося перебороти так зване захоплення «техніцизмом» та наблизитися до високохудожнього аналізу життєвих явищ, до психологічної прози, а відтак і до створення повноцінних образів героїв своєї епохи. До таких письменників належить і С. Мушник.

Тема праці у творчій спадщині С. Мушника представлена дуже широко. Почата в поезії, вона знаходить своє продовження в прозовому доробку письменника, зокрема у книзі «Повісті Північної прохідної» (1967) та «Осокорова заметіль» (1970). Захоплення письменника робітничою тематикою відмічали радянські критики у своїх статтях та рецензіях: «автор оспівує незламну силу, вічну романтику робітництва, що перетворює світ» [11], або ж: «вірність робітничому покликанню» – наскрізна тема творів С. Мушника [10], а самого автора називали «співцем заводської сторони» [11; 19].

Беручи до уваги особливості літературного процесу другої половини ХХ ст., обгрунтуємо свою зацікавленість темою праці у творчості С. Мушника словами Т. Круглової, яка слушно зауважує, що «винесення тем праці, виробництва, образу робітника в центр мистецтва є унікальним явищем у світовій культурі. Наприклад, жанри «виробничого роману», «виробничої поезії», «виробничого фільму», «виробничого пейзажу» ... носять доволі екзотичний характер у контексті світової культури ХХ століття і не мають таких розвинених і різноманітних аналогів в мистецтві за межами соціалістичних суспільств [7, с. 45].